

Németh György (1956) egyetemi tanár, az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékének vezetője, számos ókori tárgyú könyv írója, fordítója. Az *Espacios de penumbra* és a *Procesos de aculturación religiosa en el mundo antiguo y en la América colonial: un análisis comparativo de la retórica y la construcción de la alteridad* nemzetközi projekt kutatója.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *A hellénisztikus kori alapítványi iskolák* (2013/4).

Mit jelent a földrengés?

Németh György

Egy csodálatos lelet

Phlegón *Csodálatos történetek* című könyvében beszámol róla, hogy Tiberius császár idején hatalmas földrengés pusztított Kis-Ázsiában, valamint Szicíliában és a dél-itáliai Rhégion városában.

A föld töréseiből hatalmas csontvázak kerültek napvilágra. A helyi lakosok úgy megrémültek, hogy nem merték megmozdítani ezeket, de egy fogat elküldtek mintának Rómába, amelynek hossza még az egy lábat is meghaladja.¹

A leírásban nyoma sincs annak, hogy a természeti katasztrófának önmagán túl bármiféle jelentése lenne. Nem azért hasadt meg a föld, hogy a csontok előkerüljenek, hanem azért kerültek elő, mert a föld meghasadt. A földrengések ókori leírásaiban, értelmezéseiben azonban sokkal gyakoribb motívum az, hogy a katasztrófa valaminek az előjele, következménye, vagy éppen megoldása.² Az, hogy ezek az értelmezések olykor szöges ellentétben álltak egymással, nem véletlen, hiszen az interpretációk nagyban függnék attól, kik adják azokat. A Kr. e. 464-es spártai földrengés, amely a várost valósággal lerombolta, a spártaiak számára katasztrófát jelentett, a fellázadt he-lóták viszont áldásként élhették meg, hiszen a szabadságot hozta el nekik.³

Ha a földrengést jelnek tekintjük, akkor vonatkozik rá a jeltudomány alapszabálya, miszerint az értelmezés három elemét a jeladó, a jel és a befogadó adja.⁴ A jeladó a földrengések esetében csak egy isteni erő lehet, aki valamiért megrázza a földet. A jel nem értelmezi önmagát, így a befogadón és értelmező szándékán múlik, mit olvas ki belőle. A földrengést, más természeti katasztrófákkal együtt, természetesen leggyakrabban negatív előjelnek tekintették. A peloponnésosi háború előtt, legalábbis Thukydidesz szerint, különösen megszapordtak az ilyen előjelek:

Ilyenek voltak például a föld nagy részére kiterjedő, egyszersmind rendkívül nagy erejű földrengések, a napfogyatkozások, amelyek sokkal gyakrabban fordultak elő, mint a régi időkben, ahogy a hagyományok tanúsítják, az egyes vidékeken támadt nagy aszályok s a nyomukban járó éhínségek s végül a legnagyobb pusztulást okozó s a legtöbb embert elragadó járvány. Most ebben a háborúban ezek mind együtt jelentkeztek.⁵

A spártai példa alapján azonban érthető, ha első pillantásra nem is tűnik kézenfekvőnek, hogy az ókori értelmezők a pusztító földrengésekben nem ritkán valamilyen pozitív üzenetet vagy isteni szándékot véltek felfedezni.⁶ Jól mutatja az értelmezési lehetőségek sokszínűségét a 9. századi *Kopt parasztnaptár*, amelyet Chael diakónus, Geórgios fia foglalt össze korábbi források alapján. A naptár az ún. *Dörgés- és földrengéskönyvvel* kezdődik.⁷ A bécsi papiruszgyűjteményben őrzött pergamenkódex töredékes kezdőoldaláról megtudjuk, hogy ha októberben reng a föld, meghal egy jelentős férfi, ha azonban novemberben, az azt jelenti, hogy sok lesz az eső. Az áprilisi földrengés különféle betegségek előjele, a májusi éhínséget jelez, a júniusi nagy hőséget, a júliusi zavargásokat, az augusztusi pedig egy jelentős ember miatt bekö-

vetkező meghasonlást. Ugyanaz a természeti katasztrófa tehát lehet más, súlyos katasztrófák előjele, de például a bő csapadék is, ami az egyiptomi mezőgazdaság számára határozottan jó hírt jelentett.

A földrengés mint pozitív előjel

A földrengés jelentésének kreatív átértelmezésére jó példa Agésipolis spártai király esete Kr. e. 388-ban.⁸ A spártaiak háborút készítettek elő Athén és Boiótia ellen, de aggasztotta őket, hogy a velük ellenséges argosiai hátra támadhatják őket, ha hadba vonulnak. Ezért aztán először Argos ellen indultak. Csakhogy az argosiai meghirdették szent hónapjukat, és erre hivatkozva fegyverszünetet kértek. Agésipolis tudta jól, hogy ez csak ürügy, hiszen nem ekkor volt az argosi szent hónap. Ugyanakkor aggályosnak tartotta volna isteni jóváhagyás nélkül visszautasítani a fegyverszüneti javaslatot. Ezért először Olympiába ment, és Zeustól kért jelet, hogy az égiek szemében igazságos-e nem figyelembe venni a szent hónapot, ha azt nem a rendes idejében tartják, hanem csak cselből hirdetik meg. Zeus jelt adott (nem tudjuk, pontosan milyet), hogy az ilyen szent hónap nem szent. Agésipolis biztosra akart menni, és Delphoiban is feltette a kérdést Apollónnak, aki ugyanúgy válaszolt, mint apja, az olympiai isten. Ekkor aztán a spártai király serege élére állt, és Nemeánál Argos földjére lépett. Az argosi követek újból elé járultak, és a szent hónapra hivatkoztak, de a spártai király elutasította a fegyverszünetet, megjegyezve, hogy az istenek sem tartják jogosnak az indokát, és tovább haladt az ország belseje belé, amivel nagy fejtelenséget és kétségbeesést keltett a vidéken és a városban is. Xenophón így írja le az ezt követő földrengést és a katonák, illetve a király eltérő értelmezését:

Argosi tartózkodásának első estéjén, miután éppen elfogyasztotta vacsoráját és belekezdték a vacsora utáni italáldozatba, az isten megrengette a földet. A lakédaimóniai valamennyien bekapcsolódtak Poseidón paiánjába, amit a király sátorársai kezdtek énekelni, a többi katonára pedig azt hitte, hogy elvonulnak, mivel egykor Agis spártai király is egy földrengés miatt vonult ki Élisből.⁹ Agésipolis azonban kijelentette: csak abban az esetben hitte volna el, hogy útját akarják állni, ha akkor rengett volna a föld, amikor be akart ide vonulni. Minthogy azonban már bevonult, ez csak megerősíti elhatározását. Így aztán másnap áldozatot mutatott be Poseidónnak, és tovább vonult az ország belsejébe.¹⁰

Vagyis Agésipolis szerint nem baljós előjel, hanem isteni megerősítés volt a földrengés, amit természetesen maga az isten támasztott.

Volt azonban olyan eset is, amikor a jósök egyértelműen pozitív előjelnek tekintették a földrengést és az azt kísérő szökőárt. Kr. e. 58-ban a Caesartól elhidegült Cicero ellen támadt Clodius, a néptribunus. Törvényt terjesztett be, hogy száműzéssel lehessen sújtani azokat a politikusokat, akik római polgárokat bírósági tárgyalás nélkül végeztettek ki. Cicero Kr. e. 63-ban consulként pontosan ezt tette Catilina elfogott lázadó társaival. Akkor hősként ünnepelték ezért, és a *pater patriae*, a haza atyja címmel tüntették ki. Clodius azonban meglátta

a lehetőséget ebben arra, hogy sarokba szoríthassa Cicerót. A szónok a visszamenőleges hatályú törvény elfogadása előtt elmenekült Rómából, és Szicília felé tartott. A sziget *propraetora* viszont megüzente neki, hogy nem látná ott szívesen. Az időközben száműzött szónok ekkor áthajózott a ma Albániában lévő Dyrrachionba. Plutarchos így számol be odaérkezéséről:

Mikor megérkezett Dyrrhachionba és éppen készült partra szállni, mint mondják, földrengés és szökőár fogadta. A jósök ebből azt következtették, hogy száműzetése nem lesz tartós, mert ezek a jelenségek rendszerint gyors változás előjelei.¹¹

A természeti katasztrófák, köztük a földrengés, legalábbis a jósök szerint, pozitív fejlemények előjelei voltak, és Cicero sorsának gyors jobbra fordulását jelezték. Nem tudhatjuk, a jósök szerint mit jelentettek a gyors változások, Cicero mindenesetre a senatus döntése alapján tizenhat hónap után térhetett haza.

A földrengés mint egy pozitív fejlemény előmozdítója

Előfordult, hogy a földrengés nem jelezte, hanem egyenesen kiváltotta a pozitív fejleményeket, például elősegítette egy békekötést. Kr. e. 420-ban a peloponnésosi háború történetében rövid szünet következett be, mivel a háborús politika két szószólója, az athéni Kleón és a spártai Brasidas is elesett Amphipolisnál. Nikias, a mérsékelt politikus béketárgyalásokat folytatott a spártaiakkal, és a megegyezés (az ún. nikiasi béke) már csak karnyújtásnyira volt, amikor a háború új szószólója, Alkibiadés bujtogatni kezdte a népet: a spártaiak nem adják vissza Amphipolist, a lerombolt városokat pedig nem építik újjá. Meghívta az argosiaiakat, a spártaiak ellenségeit, és a népgyűlést arról győzködte, hogy inkább velük kössenek szövetséget a spártaiak ellen. Athén szerencséjére egy földrengés meghiúsította a szavazást, és Nikiasnak sikerült tető alá hozni a békét, megóvva ezzel a várost a teljes anyagi és fizikai kimerültség ellenére folytatandó háborútól.¹²

A spártaiak ellenfelei gyakran örülhettek annak, hogy egy-egy hadjárat a gyakori földrengések miatt szakadt meg vagy maradt el. Kr. e. 464-ben az athéniak legyőzték a thasosi flottát, de a thasosiai által remélt spártai segítség nem érkezett meg, mert megakadályozta a nagy földrengés, aminek nyomán a helótalázadás is kitört.¹³ Kr. e. 426-ban több földrengés is kellett ahhoz, hogy Agis spártai király ne tudja megtámadni Attikát.¹⁴ Thukydides ezen a helyen fűz érdekes tudományos magyarázatot a földrengés és a szökőár kapcsolatához:

Hasonlóképpen elárasztotta a tenger az opusi lokrisiak partjával szemben fekvő szigetet, Atalantét, elsodorta az athéni sáncok egy részét, s két partra kivont hajó közül az egyiket szétzúzta. Valamennyire Peparéthosnál is visszahúzódott a tenger; de a szökőár elmaradt, a városfal egy részét a prytaneionnal s néhány más épülettel együtt viszont földrengés döntötte romba. Véleményem szerint e jelenség magyarázata az, hogy a víztömeg ott, ahol legerősebb a földrengés, ennek az irányában elmozdul, s a gyorsaság, amellyel visszahúzódik, még hatalmasabbá teszi az áradatot. S úgy vélem, földrengés nélkül nem is támadna ilyen jelenség.¹⁵

Kr. e. 414-ben az argosiaknak kedvezett a földrengés, ami a spártai támadást megakadályozta.¹⁶ Kr. e. 399-ben Agis király Élis elleni támadását szakította meg egy földrengés, amit az uralkodó isteni intésként értelmezett, ezért visszavonult, és feloszlatta hadseregét.¹⁷ Ezekben az esetekben is keveredik a földrengés fizikai akadályként és isteni jelként való ábrázolása, és természetesen ami jó az athéniaknak, az argosiaknak és az élisieknek, az negatív fejlemény a spártaiak és a thasosiak számára.

A földrengés toposzai

Hérodotos egy meglehetősen összetett történetet mesél el arról, honnan származott az athéniak és aiginaiak közötti ősi gyűlölködés.¹⁸ Az elbeszélés szerint Epidaurosban nem hozott termést a föld, ezért az epidaurosiak követséget küldtek Delphoiba, hogy mitévők legyenek. A Pythia azt parancsolta, hogy emeljenek szobrot Damiának és Auxésiának. Mindkét istennőt tisztelték Epidaurosban, Troizénban és Lakóniában. Auxésia¹⁹ – nevéből kifolyólag – a növekedés istennője lehetett, míg Dami a mezőgazdasági istennővel, Déméterrel azonosítható, akit például az itáliai Tarasban ezen a néven tiszteltek. A jósnő azt is kikötötte, hogy a szobrokat nem kőből vagy bronzból, hanem nemes olajfából kell elkészíteni. Az epidaurosiak Athénból kértek olajfákat, mert úgy gondolták, ott teremnek a legnemesebb példányok. Az athéniak megengedték nekik, hogy kivájanak néhány fát, cserébe azt kérték, hogy az epidaurosiak mutassanak be minden évben áldozatot Athéné Poliasnak és Erechtheusnak. Így is történt, és a földek újból termőre fordultak. Csakhogy az aiginaiak fellázadtak az epidaurosi uralom ellen, és nemcsak újonnan épített flottájukkal ártottak nekik, hanem még a két istennőszobrot is elrabolták. A következő évben elmaradt az epidaurosiak athéni áldozata. Amikor az athéniak számon kérték rajtuk mulasztásukat, azt felelték, hogy a szobrok Aigina szigetén vannak Oiában, kérjék az ot-taniaktól az áldozatokat. Az aiginaiak azonban azt a választ adták, hogy őket semmiféle megállapodás nem köti, így nem is hajlandók Athénban áldozatot bemutatni. Ekkor az athéniak hadihajót küldtek Aiginára, hogy szerezzék meg a szobrokat. Nem tudták a két istennő szobrát leemelni talapzatukról, ezért kötelek fontak köréjük, és lerángatták azokat a földre. Ekkor azonban dörögni kezdett az ég, megnyílt a megrendült föld, a hajó legénységét örület szállta meg, és lekasabolják egymást, csak egyetlen emberük jutott vissza Athénba. Az aiginaiak szerint az athéniak egész flottát küldtek rájuk, de az ézengés és a földrengés szerintük is a szoborablók ellen támadt.

Delphoi történetében – legalábbis a történetírók szerint – legalább háromszor játszódtott le hasonló esemény. Amikor Xerxés hadjárata során a perzsák olyan közel jutottak Athéna Pronaia templomához, hogy szinte már szemben álltak vele, a szentély elé került néhány szent fegyver, amit emberi kéz nem érthetett, villámok csaptak le az égből, és a megrendült föld által a Parnassosról leszakított sziklák a támadókra hullottak, akik Boiótiáig menekültek onnan.²⁰ Hasonló történetet mesélnek a Harmadik Szent Háború idejéből is (Kr. e. 347).²¹ A legrészletesebb beszámoló a gallok Kr. e. 278-as támadásának meghiúsulásáról áll rendelkezésünkre.²² A szentélyt megközelítő Brennos táborát földrengés sújtotta, szüntelenül mennydörgött és villámlott. A villámok megölték több gallt,

másoknak pedig a fegyvereit pusztították el. Több hős szel-leme is megjelent, így Hyperochosé, Laodokosé és Pyrrhosé is, sőt egyesek szerint maga Phylakos (az „Örző”), Delphoi helyi hős is a támadók ellen fordult. A csata utáni éjszaka kemény fagyot hozott, havazni kezdett, és a Parnassosról „le-zuhanó szikladarabok szinte célzottan a barbárokra hullottak, és tömeges pusztítást vittek véghez köztük”.²³ A másnapi csatában megsebesült Brennos. Éjszaka a rettegő gallok lódobogást vélték hallani, majd örületükben egymást kasabolják le. Pausanias szerint az első csatában hatezer gall esett el, a télies éjszakában és a páni félelem hatására kirobbant vérontásban pedig további tízezer. A sebesült Brennos szégyenében úgy vetett véget életének, hogy vegyítetlen bort ivott, ami a vizezett bort fogyasztó görögök és rómaiak számára a zabolátlanság megtestesülését jelentette.

Ha a Kr. e. 6. századi (de csak az 5. század második felében lejegyzett), talán fiktív történetet összevetjük a történetileg igazolható támadások bőséges és számos csodás elemet tartalmazó leírásával, feltűnik, mennyi topikus elem található bennük.

<i>Események, csodajelek</i>	<i>Aigina</i>	<i>Delphoi</i>
támadás a szentély ellen	x	x
földrengés	x	x
leszakadó sziklák		x
dörgés	x	x
villámlás		x
örület	x	x
a támadók lekasabolják egymást	x	x
hérosok jelennek meg		x
fagy		x
hóvihar		x

A szentségtörést elhárító földrengés mennydörgéssel és örülettel párosul valamennyi esetben. A sziklák legördülésében a földrengés motívumának egyszerű továbbmesélését láthatjuk (hiszen természetes, ha egy földrengés során leszakad néhány szikla), a villámlás nyilvánvalóan a dörgés továbbbeszélése, a gyilkos örület az isteni büntetés jele, amelynek természetes kiegészítése a harcba beavatkozó hősök megjelenése. A természeti csapások sorát egészíti ki, bővíti tovább a váratlan fagy és a hóvihar. Vagyis a szentségtörést elhárító isteni beavatkozásnak a földrengés csak egyik, bár igen fontos eleme, amely a továbbbeszélések során szinte parttalanul bővíthető. Így megállapíthatjuk, hogy egy történeti földrengés ábrázolása során úgy válik isteni előjellé vagy büntetéssé, hogy az elbeszélő számos csodával egészíti ki a Hellasban amúgy megszokott természeti csapást.

Angelos Chanotis ezt a jelenséget nevezi imaginárius földrengésnek.²⁴ Azt hiszem, nem szerencsés ez az elnevezés, mivel nem maga a földrengés elképzelt, hanem csak annak ábrázolása tartalmaz fiktív elemeket. Abban azonban igaza van, hogy a leírások nemcsak topikus elemeket tartalmaznak, hanem az így ábrázolt földrengések meglehetősen szelektívek, illetve, mint írja, válogatósak. Hiába tombolnak szentélyek közelében, arról nem hallunk, hogy az épületek megsérülnek, és az emberek közül is csak a vétkesek pusztulnak el. A gallok görög ellenfelei például semmiféle veszteséget sem szenvednek ugyanattól a természeti katasztrófától,

amely a gallok jó részét elpusztítja. Ez pedig egyértelművé teszi, hogy az imaginárius elem éppen ebben található: az isteni büntetés csak a bűnösökre sújt le. Ugyanez a szemlélet hatja át a szicíliai Diodóros leírását az észak-peloponnésosi Heliké pusztulásáról. A város Kr. e. 373-ban egy éjszakán egy földrengés során belecsúszott a tengerbe, de „a bűnösökön kívül senki mást sem sújtott a csapás”.²⁵

Egy óriási fog

A Tiberius korában pusztító földrengések egyikében, mint láttuk, hatalmas csontok kerültek elő a föld hasadékából, ma úgy gondoljuk, valamilyen őslényeké, akkoriban azonban azt hitték, egy hatalmas termetű hērósé.²⁶ A csontváz egyik fogát elküldték Rómába a császárnak, azzal a kérdéssel, hogy emeljék-e ki és küldjék-e el neki a többi csontot is. Maguktól ugyanis nem merték megbolygatni a csontokat, mert tartottak a hērós bosszújától. Tiberius azonban nem akarta, hogy megzavarják a hērós nyugalmát, ezért

olyan bölcs megoldást eszelt ki, amelynek segítségével anélkül is megtudhatja, mekkora az óriás, hogy nem gyalázza meg a halott sírját. Hívatott egy ismert földmérőt, akit Pulchernek hívtak, és akit tapasztalata miatt nagyra tartott. Megkérte, hogy a fog nagyságából kiindulva mintázza meg az óriás arcát. A földmérő – a fog súlya alapján – megbecsülte, hogy mekkora lehetett az egész test és az arc, majd gyorsan készített egy mintát, amelyet elvitt a császárhoz. Tiberius erre azt mondta, hogy meglepszik ezzel a látványval, és visszaküldte a fogat oda, ahonnan elhozták.

A történet különlegességét az adja, hogy bár azt hitték, egy hērós csontjaira bukkantak, azt éppúgy nem tartották sem pozitív, sem pedig negatív előjelnek, mint a leletet felszínre hozó földrengést. A csontok nyugalmanak megzavarása azonban nyilvánvaló vétek lett volna, ezért azokat inkább visszatemették. Ebből is látszik, hogy ugyan bármely földrengést lehetett negatív vagy pozitív jelnek tekinteni, a legtöbb földrengés nem számított többnek egy nem túl ritka természeti katasztrófánál.

Jegyzetek

- 1 Phlegón 13–14. Pataricza Dóra fordítása.
- 2 A földrengések antik értelmezéséről részletesebben vö. Olshausen–Sonnabend 1998; Sonnabend 2013.
- 3 Thukydides I. 101. 2; Diodorus Siculus XI. 63. 4; Plutarchos: *Párhuzamos életrajzok. Lykurgos* 28. Lásd még Thukydides I. 128. 1. Háborúban a földrengés természetesen annak rossz, akinek a földjét pusztítja. Ezt tanította az etruszk Tagés is, hiszen azok épületei, erődfalai dőlnek össze, akik ott laknak, vö. Iohannes Lydus: *De mensibus* IV. 79.
- 4 A földrengést a *Suda Lexikon* egyértelműen jelnek (*sémeia*) tekinti, vö. a *symbola* szócikkkel: „jel... ha földrengés keletkezik, vagy elháríthatatlan tűz...”.
- 5 Thukydides I. 23. Muraközy Gyula fordítása kis módosításokkal.
- 6 Chaniotis 1998, 405–406.
- 7 Zdiarsky 2015, 88–90.
- 8 Xenophón: *Hellénika* IV. 7. 2–4.
- 9 Kr. e. 400-ban. Xenophón: *Hellénika* III. 2. 24: „Éppen csak bevonult a sereg az ellenséges területre, és pusztítani kezdte a vidéket, amikor földrengés rázta meg a földet. Agis úgy vélte, hogy ez isteni intés, ezért kivonult a tartományból, és feloszlatta hadseregét.”
- 10 Németh György fordítása.
- 11 Plutarchos: *Párhuzamos életrajzok. Cicero* 32. Máthé Elek fordítása.
- 12 Thukydides V. 45. 4; Plutarchos: *Párhuzamos életrajzok. Nikias* 10.
- 13 Thukydides I. 101. 2.
- 14 Thukydides III. 89. 1; Diodorus Siculus XII. 59. 2.
- 15 Thukydides III. 89. Muraközy Gyula fordítása.
- 16 Thukydides VI. 95. 1.
- 17 Xenophón: *Hellénika* III. 2. 24.
- 18 Hérodotos V. 85.
- 19 Az *auxésis* görögül „növekedés”-t jelent.
- 20 Hérodotos VIII. 37.
- 21 Diodorus Siculus XVI. 56. 8; Strabón C421 (Kr. e. 354/352 körülre datálva).
- 22 Pausanias X. 23. 1–10.
- 23 Muraközy Gyula fordítása.
- 24 Chaniotis 1998, 410.
- 25 Diodorus Siculus XV. 49. 6.
- 26 Mayor 2001, 138.

Bibliográfia

- Chaniotis, A. 1998. „Willkommene Erdbeben”: Olshausen–Sonnabend 1998, 404–416.
- Mayor, A. 2001. *Az ókor régészei*. Debrecen.
- Olshausen, E. – Sonnabend, H. (szerk.) 1998. *Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums 6, 1996. „Naturkatastrophen in der antiken Welt”*. Stuttgart.
- Sonnabend, H. 1999. *Naturkatastrophen in der Antike. Wahrnehmung – Deutung – Management*. Stuttgart.
- Sonnabend, H. 2013. *Katastrophen in der Antike*. Darmstadt–Mainz.
- Zdiarsky, A. (szerk.) 2015. *Orakelsprüche, Magie und Horoskope. Wie Ägypten in die Zukunft sah*. Wien.